
РАШКОВСЬКА І.В.,
кандидат психологічних наук,
старший викладач,
кафедра педагогічної творчості,
Національний
педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
м. Київ

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ІДЕАЛУ ТА ІДЕАЛЬНОГО

У статті проаналізовані погляди філософів та психологів на проблему ідеалів та ідеального «Я» особистості, наголошено на важливості подальшого вивчення даного питання, а також визначено вплив наявності ідеалу для становлення ідеального «Я».

Ключові слова: особистість, ідеал, ідеальне «Я», цінності особистості, моральні орієнтири.

В статье проанализированы научные взгляды на проблему идеала в жизни личности, определена важность изучения данного вопроса в современном мире. Так же продемонстрирована связь наличия идеала с процессом становления идеального «Я» личности.

Ключевые слова: идеал, идеальное «Я», ценности личности, моральные ориентиры.

In the article scientific looks were analysed to the problem of ideal of personality in life, importance of studies of this question is certain in the modern world. Also was demonstrated connection of presence of ideal with process of developing ideal "ME" of personality.

Key words: ideal, ideal "ME", values of personality, moral reference-points.

Постановка проблеми. Розвиток сьогодення нашої країни характеризується процесом становлення нової соціальної системи, внаслідок чого спостерігається глибока криза головних сфер суспільного життя України. Проблема нових ідеалів в умовах, коли колишні ідеали виявилися явно знеціненими, а нові мають сумнівний характер, стає щонайгострішою. Психологи, педагоги, діячі науки, літератури та мистецтва прагнуть все глибше досліджувати і розкривати сутність людини, розкрити закономірності життєвого прояву особистості, побачити перспективи її розвитку на сучасному етапі.

Особливої актуальності останнім часом набула проблема, пов'язана з формуванням ідеалів сучасних підлітків. Перш за все, це зумовлено тим, що сучасний підліток зростає у суспільстві і часі, де старі ідеали давно вже зламані, а нові ще не сформовані. Тому він дезорієнтований у виборі свого подальшого способу життя та поглядів на нього.

Значуще місце серед гуманітарних наук, зокрема у філософії та психології, завжди займало питання існування й розвитку ідеального «Я» та «ідеалу» взагалі. Саме ідеальне є суттєвою характеристикою свідомості, духовної діяльності, творчої активності соціального суб'єкта [1]. Розробка проблеми ідеального тісно пов'язана з вирішенням першочергових завдань етики, філософії, психології. Вона також має

велике практичне значення, особливо зараз, коли в нашій країні актуальними є проблеми розвитку духовності та формування людини з високими моральними принципами та ідеалами, творчим підходом до справи, активною життєвою позицією.

Виклад основного матеріалу. Проте, ні філософська, ні психолого-педагогічна література поки ще не розкрила повністю питання становлення ідеального «Я», прагнень особистості, впливу на цей процес різноманітних факторів. За період існування незалежної України практично відсутні фундаментальні праці, в яких була б зроблена спроба розглянути процес становлення ідеального «Я» та розвитку поняття «ідеальне» взагалі.

В працях, присвячених розвитку знань про ідеальне, співіснують два незалежні напрями. Перший полягає у визначенні сутності ідеального як явища гносеологічного та онтологічного. В контексті цього напрямку проблема ідеального розглядалась у працях філософів В.С.Тютюхіна, В.Н. Сагатовського, С.П. Петрова. Зокрема, на думку В.С. Тютюхіна, феномен «ідеальне» повинен вивчатися не лише в гносеологічному плані, він може й повинен обґрунтовуватися й на науковому рівні на основі провідних матеріалістичних детермінант [1].

Другий напрям дослідження процесу розвитку ідеального має в своїй основі питання, які пов'язані з фор-

муваннями функцій суспільної свідомості, культурно-духовних цінностей. В даному напрямі дослідження працювали Є.В. Ільєнков, В.С. Барулін та інші. В своїх наукових дослідженнях Є.В. Ільєнков розглядав ідеї як норми культури. У зв'язку з цим вчений обмежував категорію «ідеальне» виключно духовними ідеями. Зокрема, автор розглядав ідеальне і як схему соціально обумовленої людської діяльності, і як відображення зовнішнього світу в формах діяльності людини, а також у формах її свідомості та волі; здатність людини діяти в ідеальному плані [8].

Вищезазначений напрямок дослідження для нашої роботи є більш вагомим, оскільки має практичне значення у контексті виховного процесу підростаючої особистості. На думку О.Г. Дробницького, процес становлення особистості безкінечний і може продовжуватися протягом життя. Вчений передбачає поступове сходження особистості до ідеальної межі [7].

Досить послідовне та структуроване трактування ідеального як суб'єктивної реальності наводилось у працях О.Г. Спіркіна: «Думка, свідомість є реальними, але це не об'єктивна, а суб'єктивна реальність». Вчений зазначав, що ідеальне це не сама предметна діяльність, а лише її духовний прояв та вказував на єдність двох головних аспектів ідеального та раціонального[1].

Проблема ідеального, сягаючи корінням у філософські дослідження, стає предметом вивчення і у психології, зокрема, при дослідженні Я-концепції. Для подальшого дослідження нам видалося доцільним зупинитися на поглядах представників різних психологічних напрямів, що уможливило ґрунтовне вивчення означеної проблеми.

Зокрема, представник психодинамічної теорії З. Фройд вважав, що для

ефективного функціонування особистості в суспільстві їй необхідно виробити власну систему цінностей і норм. Це відбувається в процесі соціалізації особистості. Норми та цінності засвоюються з народження і протягом всього життя та містяться у Супер-Его особистості. В свою чергу Супер-Его вчений поділив на два аспекти – Совість та Его-ідеал. Совість базується на здатності особистості до критичної самооцінки, Его-ідеал структурується на основі того, які моральні цінності визнаються й цінуються батьками у сім'ї. Вчений зазначав, що ідеал формується на засадах того, як батьки цінують свою дитину, її досягнення, наскільки глибоко вона осмислює за допомогою батьків високі моральні стандарти. Наявність ідеалу спонукає особистість до встановлення досить високих стандартів. Супер-Его спрямовує особистість до самовдосконалення, а Его-ідеал є його позитивною змістовою інстанцією [11].

Таким чином, З. Фройд вперше звернув увагу на питання впливу соціального оточення на формування ідеального «Я» дитини.

Погляди засновника психоаналізу поглиблював у своїх дослідженнях А.Адлер, який наполягав на тому, що у процесі виховання образу ідеального «Я» дитини важливу роль відіграє її найближче оточення. Особливе місце при цьому належить ролі матері. Саме ставлення матері до чоловіка, до дітей у сім'ї, до людей у цілому визначатиме сутність ідеалу людських взаємин, який оберуть діти для свого подальшого життя. І надалі у підростаючої особистості багато вимог до оточуючих буде виникати саме відповідно до того ідеалу виховання, який був у батьківській сім'ї. Від ідеалу, на думку дослідника, залежатимуть також і взаємини у майбутній сім'ї людини [1].

Крім того, А. Адлер стверджував, що поведінка людини завжди залежить від розуміння нею свого внутрішнього світу та оточення, в якому вона знаходиться. Вчений зазначав, що люди завжди поведуться згідно зі своїм розумінням життя, своїми ідеалами, незалежно від того, реальні вони, чи ні. У зв'язку з цим він доводив, що багато душевних страждань створено самими людьми, оскільки вони знаходяться у полоні власних ідеалів. Вчений також надавав багато уваги питанню включеності підростаючої особистості у суспільне життя. У зв'язку з цим він наголошував на виховній ролі ідеалу, що служитиме життєвим орієнтиром [1].

На думку вченого, молодь в процесі зростання прагне перш за все закріпити свої соціальні ролі. Саме молоді люди виявляють тривогу з приводу того, як вони виглядають в очах інших порівняно з тим, що вони про себе думають, а також як поєднуються ті ролі й навички, які вони культивували у собі раніше, з ідеальними прототипами сьогодення. Е. Еріксон зазначав, що особистісне зростання у соціальному й емоційному відношенні включає в себе нові шляхи оцінки світу й свого ставлення до нього підлітків. Вони можуть вигадувати собі ідеальні сім'ї, ідеальні релігійні та філософські системи, суспільні устрої, а потім порівнювати їх та зіставляти з власною внутрішньою організацією.

Як зазначав вищезгаданий психолог, розум підлітка у пошуках єдності ідеалів стає розумом ідеологічним. Таким чином, «дифузія ідеалів» є наслідком того, що індивідуум не може приймати цінності й ідеологію, носієм якої виступають його батьки, школа та інші джерела авторитету. На думку Е. Еріксона, основа для досягнення майбутнього інтегрованого щасливого життя закладається у дитинстві. Адже розви-

ток особистості відбувається під впливом тих соціальних груп, з якими вона себе ідентифікує. Так, вчений звертав увагу на те, що коли ідеалом для підлітка виступають кінозірки, рок-музиканти, або представники контркультури (революційні лідери, делінквентні особистості), то виділяють «розквітаючу ідентичність» з її соціального оточення. Цінним є положення вченого про вірність, яку він розумів як позитивну якість, що пов'язана з успішним виходом особистості з підліткової кризи. Е. Еріксон використовував термін «вірність» у значенні здатності підлітка бути вірним своїм обіцянкам, дружбі, ідеалам, не дивлячись на суперечності в системі цінностей. Вірність, за позицією психолога, виступає основним будівельним матеріалом ідентичності, оскільки вона є здатністю підлітків і юнаків сприймати та підтримувати ідеали моралі й ідеології суспільства [14].

Таким чином, поглиблюючи погляди попередників щодо впливу соціуму на формування ідеалів дитини, Е. Еріксон також звертав увагу на наслідки наявності у підлітків ідеалів для наслідування та вплив певних якостей особистості на формування ідеального «Я».

Розглядаючи проблему особистісного зростання підлітка, К. Хорні зауважувала, що цей процес залежить від багатьох факторів, які можуть заважати дитині зростати у відповідності з індивідуальними потребами та можливостями. Для подолання своєї тривоги дитина часто обирає несвідомі шляхи ідеалізації власного образу. Поступово несвідомі уявлення починають працювати й створювати у свідомості підлітка ідеальний образ «Я». Цей образ наділяється великою силою, здібностями, він набуває рис героя, генія тощо. Іноді, на думку вченої, особистість може почати ідентифікувати себе зі своїм ідеальним

інтегрованим Я-образом, який може перетворитися на ідеальну самість та стати ідеальним «Я» [10].

Представник гуманістичної теорії особистості Е. Фромм вважав, що особистість є продуктом динамічної взаємодії між природними потребами й суспільними моральними ідеалами. Вчений зазначав, що людям властиво мати стабільну надійну фундаментальну основу знань та орієнтацій в складності світу. Саме система орієнтацій є сукупністю ідеалів і переконань, які дозволяють людям сприймати й розуміти реальність. Без ціннісних орієнтирів люди постійно знаходились би у такому стані, який не давав би їм можливості діяти та розкриватися як особистостям. Розкриваючи суть соціальних типів характеру, Е. Фромм виокремив продуктивний тип характеру, який повинен стати кінцевою метою розвитку особистості. На думку вченого, це тип незалежної, чесної, спокійної, люблячої, творчої особистості, яка здійснює соціально-корисні вчинки. Продуктивну орієнтацію людини вчений вважав ідеальним для неї рівнем [5].

В свою чергу А. Маслоу вважав, що кожна особистість відповідає за те, ким вона стане, бо свідомо виховує себе за тими принципами, які їй подобаються. Вчений зазначав, що кожна особистість відповідальна за той вибір, який вона робить, за ті цілі, до яких вона прагне, за ті ідеали, які вона обирає. За думкою А. Маслоу, щоб правильно обрати шлях власного духовного зростання, треба перед собою мати зразки, гідні для наслідування, тобто ідеали. Наслідуючи ці зразки, кожна особистість може сформулювати власні цілі, свій моральний ідеал. Саме таким шляхом, на думку вченого, люди стають більш моральними, більш етичними по відношенню до оточуючих. Особистість весь час знаходиться на стадії становлення і

завжди має потенційні можливості для особистісного росту й удосконалення, головне, щоб вона правильно обирала свої життєві цінності та ідеали [5].

Про потенціал особистості до самовдосконалення говорив і К. Роджерс, який стверджував, що індивід має широкі внутрішні можливості для зміни свого життя та за певних умов спроможний їх реалізувати. Відповідно до теорії К. Роджерса, Я-ідеальне – це Я-концепція, якою індивід найбільше хотів би володіти, той уявний образ, якому він хотів би відповідати. Я-ідеальне є структурою, яка постійно трансформується і змінює своє значення. Якщо у людини Я-ідеальне значно відрізняється від Я-реального, вона відчуває психологічний дискомфорт і незадоволення, у неї може розвинути-ся невроз. Я-ідеальне – це ідеальна модель, до якої людина прагне. Водночас, якщо Я-ідеальне надто відрізняється від реальної поведінки людини і її системи цінностей, то може стати перешкодою на шляху до особистісного розвитку [5].

Таким чином, представники гуманістичної теорії наголошували на здатності людини до самовдосконалення шляхом вдосконалення свого ідеального «Я» та його наближення до Я-реального.

Вагоме місце ролі ідеального «Я» для особистості надавали в своїх дослідженнях представники диспозиційного напрямку в теоріях особистості (Г. Олпорт, Р. Кеттелл, Г. Айзенк). Зокрема, Г. Олпорт зазначав, що лише в певному віці підростаюча особистість починає замислюватися над своїм ідеальним «Я». А вже в дитинстві особистість може думати тільки про себе зараз, і думки, якою вона хоче бути, якою повинна стати, її ще не турбують. На відміну від дитини молодшого віку, підліток вже починає замислюватись

над своїми ідеалами, прагне усвідомити своє ідеальне «Я». Основною проблемою підлітка вчений вважає вибір майбутньої професії та інших життєвих цінностей [11].

Варто також зауважити, що погляди дослідників щодо визначального впливу соціуму на формування ідеалів людини певною мірою розходяться. Зокрема, представник теорії соціального научіння Д. Роттер довів, що навчитися поведінці можна тільки шляхом взаємодії з іншими людьми, саме шляхом набуття схожості з ідеалом. Вчений розглядав людей як цілеспрямованих індивідуумів, які завжди мають свій ідеал та певну мету для того, щоб задовольнити свої потреби [1].

Представники екзистенціальної теорії психології, зокрема Р. Мей, І. Ялом [5] вважали, що людина вільна у своєму виборі, свобода для неї пов'язана з альтернативою: або залишатись самою собою всупереч прагненню суспільства «усереднити» й знеособити власне «Я», тобто протипоставити себе суспільству та вступити з ним у конфлікт; або залишатись таким, як усі, перебувати у згоді з суспільними вимогами та втратити самого себе, відмовившись від своєї свободи та індивідуальності.

Однак, на наш погляд, досліджуючи проблему набуття ідеалів та становлення ідеального «Я», варто уявляти процес як цілісною системою, яка поєднує індивідуальні особливості людини та вплив соціокультурного оточення. Підтвердження саме цієї думки знаходимо у теорії особистості А. Бандури, який зазначав, що лише люди за допомогою здатності передбачати, можуть ментально уявити свій ідеальний образ. На думку автора, багато вчинків людина здійснює саме для того, щоб досягти власного уявного прикладу або ідеалу. І саме з бажаних образів поступово формується образ того ідеального

«Я», до якого особистість прагне. Таким чином, людина, яка спостерігає за способом життя інших людей, прагне внести у власний образ «Я» образ тих рис, які вона спостерігала. А. Бандура вважає, що якщо людина прагне змінити свою поведінку або рід заняття, вона повинна мати внутрішній орієнтир або ідеал поведінки [5].

Собчик Л.М. у своїх дослідженнях розкриває роль самосвідомості у становленні ідеального «Я» особистості. На думку вченої, у кожній людині постійно співіснують два образи власного «Я», які часто знаходяться у внутрішньому конфлікті. Те, якою людина є в дійсності (Я-реальне), дуже часто не співпадає з тим, якою вона хотіла б себе бачити (Я-ідеальне). Я-образи можуть мати високу чи низьку стійкість на різних вікових етапах, у різних типів особистості. Взаємодія всіх «Я» може бути досить суперечливою, залежно від інтегрованості та взаємопов'язаності її компонентів [6].

Висновки. Отже, тлумачення категорій ідеалу та ідеального як з філософської так й психологічної точки зору демонструє, що вони знаходяться у тісному взаємозв'язку як аспекти особистості та її соціальної зумовленості. З психологічної точки зору поняття «ідеал» та «ідеальне» є виразниками Я-концепції особистості, яку неможливо розглядати окремо від розвитку ідеального «Я», що є базовим аспектом самосвідомості.

Важливим кроком на шляху становлення ідеального «Я» є процес усвідомлення чітких орієнтирів свого майбутнього, тих рис, які особистості хотілось би бачити в своєму характері та в поведінці, підґрунтям для чого виступають ідеали та цінності. Лише усвідомлене та чітке розуміння ідеалів та вміння відокремлювати їх від наслідування ідолам і кумирам сприяє розвитку позитивної Я-концепції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агієнко І.В. Соціально-філософський аналіз моделей формування особистості як суб'єкта культури [Текст] : дис. ...кандидата психол. наук : 19.00.03 / І. В. Агієнко. – К., 2009. – 196 с.
2. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної психології: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Омелян Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
4. Гаврилов М.І. Філософія демократичної державності [Текст] : дис.... доктора філософ. наук :19.00.03 / М. І. Гаврилов. – Донецьк, 2006. – 417 с.
5. Демидов Д.Н.. Соотношение образов Я-идеальное и Я-реальное и проблемы подростков [Текст]: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Д. Н. Демидов. – СПб. : [б. и.], 2000. – 162 с.
6. Краснорядцева О.М. Типологические особенности проявлений становления Я-концепции подростков / О. М. Краснорядцева, А. Р. Гайнанова // Сибирский психологический журнал. – 2008. – № 29. – С. 74–78.
7. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: автореф. дис....д-ра психол. наук: 19.00.07 / Р.В.Павелків; Ін-т психології ім.Г.С. Костюка АПН України.-К., 2005.-240с.
8. Пономаренко В.В. Культурно-історична концепція особистості в творчості Є. В. Льєнкова [Текст]: автореф. дис. ...канд. філософ. наук / В. В. Пономаренко. –К., 2012. – 20 с.
9. Прихожан А.М. Подросток в учебнике и в жизни: кризис тринадцати лет А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых // На пороге взросления : Сборник научных статей / Ред. Л. Ф. Обухова, И. А. Корепанова. – М. : МГППУ, 2011 – С. 14–22.
10. Хорни К. Невроз и развитие личности / Карен Хорни. – М. : Наука, 1989. – 220 с.
11. Якубова Л.А. Педагогічні умови формування творчих здібностей учнів підліткового віку в процесі позакласної роботи / Л. А. Якубова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка і психологія. – 2008. – № 25. – С. 122–129.
12. Brown Wendy, Kafer Norman F. Self-discrepancies and perceived peer acceptance / Brown Wendy, Kafer Norman F. // J. Psychol. – 1994. – 128. – № 4. – P. 439–446.
13. Campbell J.D. Lavalley L.F. Who am I? The of self-confusion in understanding the behavior of people with low self-esteem. / Campbell J.D. Lavalley L.F. //Self-Esteem: the Puzzle of low self regard Plenum series in clinical psychology. – N.-Y., 1989. – P. 3–20.
14. Erikson E. Childhood and society (2nd ed.) / E. Erikson. – New York, 1974. – 250 p.